

Dorota Gonigroszek <https://orcid.org/0000-0001-7111-4126>
Akademia Piotrkowska w Piotrkowie Trybunalskim
e-mail: dorota.gonigroszek@ujk.edu.pl

Julita Woźniak <https://orcid.org/0000-0002-2691-1609>
Akademia Piotrkowska w Piotrkowie Trybunalskim
e-mail: julita.wozniak@ujk.edu.pl

„Koło miłośników czerni”. Wpływ języka na społeczną percepcję osób czarnoskórych na przykładzie opiniotwórczej siły metafor

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie opiniotwórczej siły metafor w kontekście społecznego postrzegania osób czarnoskórych. Metafory odnoszące się do koloru czarnego to jedna z najczęstszych figur retorycznych występujących w wypowiedziach na temat przybywających do Europy Afroamerykanów czy imigrantów z Afryki. Wychodząc z założenia, że język wpływa na światopogląd mówiącego, autorki podejmują próbę wykazania, w jaki sposób „metafory czerni” mogą wpływać na kształtowanie się negatywnego nastawienia do osób czarnoskórych, a w konsekwencji wzmacniać zjawisko rasizmu. Autorki odwołują się do teorii metafor pojęciowych i procesów poznawczych, badanych przez językoznawstwo kognitywne, oraz zagadnień międzykulturowych. Ponadto wskazują na konieczność wyeliminowania pewnych wyrażen z języka potocznego, gdyż pejoratywne słowa opisujące Innych (na przykład „metafory czerni”) mogą wpływać na kształtowanie się utartych wzorców myślenia u dzieci na temat osób odmiennych kulturowo.

Słowa kluczowe: język, metafora, językoznawstwo kognitywne, Inni, rasizm

Wprowadzenie

W porównaniu z innymi krajami europejskimi Polska jest krajem względnie jednolitym narodowościowo i kulturowo, co jest pokłosiem burzliwej historii kraju, w tym przymusowych wysiedleń mających miejsce po II wojnie światowej. Choć od czasu transformacji politycznej, jaka nastąpiła w 1989 roku, liczba obcokrajowców przebywających w Polsce – czasowo lub na stałe – systematycznie wzrasta, nadal znaczna liczba Polaków nie ma doświadczeń związanych z długotrwałym procesem integrowania się przedstawicieli różnych kultur w efektywną strukturę społeczną. Osoby takie często opierają swoje opinie na temat osób odmiennych kulturowo na stereotypach utrwalonych w świadomości społecznej. Brak doświadczeń bezpośredniego kontaktu z Innymi¹ w połączeniu z brakiem systemowej edukacji międzykulturowej powoduje, iż część Polaków nadal przejawia postawy rasistowskie i ksenofobiczne, a także używa języka obraźliwego wobec tych osób. Wskazują na to wyniki badań społecznych oraz opisywane przez media akty agresji werbalnej i niewerbalnej skierowane do obcokrajowców mieszkających w Polsce, jak również czarnoskórych obywateli Polski. Problem ten związany jest także z kryzysem migracyjnym, w wyniku którego w ostatnich latach, w stosunkowo krótkim czasie przybyło do Europy wielu uchodźców i emigrantów zarobkowych z krajów tak zwanego globalnego południa.

Rasizm, rozumiany jako „pogląd oparty na przekonaniu o nierównej wartości biologicznej, społecznej i intelektualnej ras ludzkich, łączący się z wiarą we wrodzoną wyższość jednej rasy” (Doroszewski, 1997), prowadzi do nieuzasadnionej niechęci i wrogiego nastawienia do osób czarnoskórych. Celem artykułu jest analiza jednej z możliwych przyczyn tego zjawiska, jaką są nieuświadomione, metaforyczne sposoby pojmowania rzeczywistości. Opierając się na założeniu, iż język, jakim posługuje się jednostka, wpływa na jej postrzeganie rzeczywistości, autorki artykułu podejmują próbę przeanalizowania sposobu, w jaki utrwalone w języku metafory związane z czarnym kolorem mogą wpływać na kształtowanie negatywnego nastawienia do osób czarnoskórych. Należy przy tym zaznaczyć, że metafory nie traktujemy tu jedynie jako zabiegu stylistycznego, lecz jako utrwalony sposób myślenia i pojmowania rzeczywistości.

¹ W literaturze przedmiotu można znaleźć pojęcia *Inny*, *Obcy* i *Drugi*, które używane są w naukach społecznych i humanistycznych na kreślenie osoby odmiennej kulturowo i które, według wielu autorów, nie są terminami precyzyjnymi. Jak pisze Urszula Kusio (2011: 95), „Terminy *Inny*, *Obcy*, *Drugi* [...] nie są synonimami, pewne intuicje, ale też znajdujące swoje odzwierciedlenie w literaturze informacje o konotacjach tych pojęć potwierdzają, że najbardziej obciążony aksjologicznie jest termin *Obcy*. Zawiera on w sobie i wrogość, i niechęć, i wykluczenie. [...] *Inny* jest konstruowany przez pryzmat różnic i może być członkiem wspólnoty, która inność diagnozuje. Inność bardziej niż obcość zapowiada ciekawość, chęć poznania, dotarcia. *Obcy* zniechęca, *Inny* zaciekawia. *Drugi* natomiast jest najmniej obciążony wartościowaniem, pozostaje w pełni podmiotowy i oddzielny, w zasadzie stanowi gotowy konstrukt do osobowej relacji” (por. Chlebda, 2016 na temat postrzegania Innych w Polsce).

1. Społeczna percepcja osób odmiennych kulturowo – język pełen metafor koloru czarnego i określeń deprecjonujących osoby czarnoskóre

Mimo zmian, jakie zaszły w ostatnich latach w narodowościowo-etnicznej strukturze polskiego społeczeństwa², nadal wiele osób ma względnie małe możliwości kontaktu z przedstawicielami innych grup kulturowych i budowania z nimi trwałych relacji (wyjątek stanowią tereny przygraniczne i duże miasta). Jak pokazują badania, bezpośredni kontakt z Innymi jest jednym z najważniejszych czynników kształtujących postawę otwartości na odmienność kulturową³, dlatego osoby, które mają ograniczony kontakt z Innymi lub nie mają go wcale, często formułują swoje opinie na ich temat, odnosząc się do stereotypów i utrwalonych w świadomości społecznej antagonizmów narodowościowych. Organizacje międzynarodowe zajmujące się badaniem zjawiska rasizmu w różnych krajach europejskich wskazują na wciąż istniejący w Polsce problem zachowań rasistowskich⁴. Potwierdzają to między innymi dane opracowywane przez polskie Stowarzyszenie „Nigdy Więcej” (www.nigdywiecej.org), którego celem jest przeciwdziałanie rasizmowi, neofaszystyzmowi i nienawiści wobec cudzoziemców. Stowarzyszenie to prowadzi monitoring aktów dyskryminacji oraz przestępstw o charakterze rasistowskim i ksenofobicznym na terenie Polski, a wyniki tego monitoringu publikuje jako tak zwaną *Brunatną Księgę*. Organizacja ta zainicjowała także kampanię społeczną pod hasłem „Wykopmy Rasizm ze Stadionów”, mającą na celu wyeliminowanie ze stadionów piłkarskich faszystowskiej symboliki i rasistowskich okrzyków, a także stworzenie sieci antyrasistowskich klubów kibica. Jak podkreślają członkowie Stowarzyszenia:

Rasizm to jedna z największych bolączek współczesnego futbolu. Występuje przede wszystkim wśród kibiców, ale także – niestety – sportowców i menedżerów, sędziów i trenerów. Neonazizm, szowinizm, antysemityzm i inne ideologie nienawiści niszczą nasz ukochany sport. Jak się przejawiają? We flagach z faszystowską symboliką,

² Według szacunkowych wyliczeń GUS z 31 grudnia 2019 roku w Polsce mieszkało 2 106 101 obcokrajowców, z których większość stanowili obywatele Ukrainy w liczbie 1 351 418. W pierwszej dziesiątce znaleźli się także obywatele następujących państw: Białoruś (105 404), Niemcy (77 073), Mołdawia (37 338), Rosja (37 030), Indie (33 107), Gruzja (27 917), Wietnam (27 386), Turcja (25 049), Chiny (23 838). Obywatele innych państw, niewymienionych powyżej, stanowili łącznie 360 541 mieszkańców Polski (*Polska w liczbach*, 2022). Ponadto, zgodnie z informacjami udostępnionymi przez Straż Graniczną, od 24 lutego 2022 roku, czyli dnia, kiedy rozpoczęła się inwazja Rosji na Ukrainę, granicę polsko-ukraińską przekroczyło 6,1 mln uchodźców z Ukrainy, głównie kobiety i dzieci (*Ilu uchodźców z Ukrainy jest w Polsce*, 2022).

³ Taki wniosek można wysnuć na podstawie tak zwanej hipotezy kontaktu, która w swojej podstawowej formie mówi, iż „częstsze kontakty z przedstawicielami różnych grup mogą się przyczyniać do sformułowania bardziej pozytywnych ocen grup obcych oraz do osłabiania uprzedzeń i stereotypizacji” (Nelson, 2003: 309). Jednak, jak mówi Gordon Allport, aby kontakty te korzystnie wpłynęły na relacje między takimi grupami, spełnione muszą zostać co najmniej cztery zasadnicze warunki: „równy status uczestników interakcji, wspólne cele, współpraca międzygrupowa oraz wsparcie ze strony uznanych autorytetów ([...] rządowe, instytucjonalne lub kulturowe)” (1954, cyt. za: Nelson, 2003: 311). Dalsze badania dowiodły, że równie ważne warunki to klimat sprzyjający interakcji, osobisty (nie tylko powierzchowny) charakter kontaktów i „potencjał przyjaźni” (por. Nelson, 2003: 311–314).

⁴ Por. *Czy Polacy to rasisci? Ta mapa pokazuje najbardziej rasistowskie kraje*, 2017; Deutschmann, 2017; Stella, 2017; Baczyński, 2017.

w antysemickich piosenkach i okrzykach, w buczeniu naśladowującym odgłosy małych i rzucaniu bananami w czarnoskórych piłkarzy. Najbardziej drastyczne są jednak inspirowane ksenofobią napaści i pobicia. Tego typu zachowania trzeba zwalczać już w zarodku! (*Jak walczyć z rasizmem? Poradnik – zestaw dobrych praktyk*, 2009; por. Purski, 2016).

Badania prowadzone przez instytucje naukowe i organizacje pozarządowe wskazują ponadto na nasilające się zjawisko mowy nienawiści⁵ skierowanej do przedstawicieli mniejszości narodowych lub etnicznych, jak również Afrykańczyków (osób o ciemnym kolorze skóry). W badaniach tego typu analizowane są komentarze użytkowników internetu umieszczane pod artykułami na różnych portalach dyskusyjnych, jak również napisy widoczne w przestrzeni miejskiej (na elewacjach budynków, klatkach schodowych itp.). W przypadku osób czarnoskórych są to często określenia z kategorii „Dzicy/brak cywilizacji/brak inteligencji” (na przykład „Murzyn to ktoś, kto dopiero zszedł z drzewa”), a także określenia dehumanizujące – analogie i metafory, które uruchamiają u odbiorców odpowiednie pola semantyczne (na przykład związane z chorobami lub szkodnikami) (Bilewicz i in., 2014: 17–19, por. Nijakowski, 2008: 117–127). Jako przykład tego typu wypowiedzi posłużyć mogą komentarze na temat zachowania Polaka, który w obraźliwy sposób zwracał się do osób czarnoskórych korzystających z miejskiego basenu w Krakowie (forum internetowe pod artykułem *Polak kazał czarnoskóremu mężczyznom wyjść z wody. „To nie miejsce dla was”*, 2021, pisownia oryginalna):

- (1) Nie mam ochoty na oglądanie czarnych ludzi na Naszej Ziemi. Po prostu ich nie chcę. Mam takie prawo. Nie chcę ich.
- (2) Między białym i czarnym może być tylko taka relacja: albo czarny pomiata białym i daje upiór swoim instyktom, albo czarny uznaje supremację białego i go słucha. [...]
- (3) Przecież to prawdziwy patriota. Przejął się słowami polskęzbawa o chorobach roznoszonych przez imigrantów!!!!
- (4) Czy to Polscy Patriotci, czy jacyś podstawienni mąciaciele. Polak zrobił porządek u siebie, a wy skaczeście mu co poniektórzy do oczu? Swojemu? Zakłóście jakieś

---

⁵ W Unii Europejskiej nie obowiązują jednolite przepisy dotyczące mowy nienawiści, dlatego poszczególne państwa członkowskie wypracowały różne regulacje prawne służące zdefiniowaniu i penalizowaniu tego procederu. Polskie zapisy prawne nie zawierają dokładnej definicji „mowy nienawiści”, można ją jednak zrekonstruować na podstawie przepisów penalizujących określone zachowania. Różne formy tego zjawiska opisywane są w sumie w kilkunastu artykułach kodeksu karnego, cywilnego i kodeksu pracy, przede wszystkim w artykule 257 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, zgodnie z którym: „Kto publicznie znieważa grupę ludności albo poszczególną osobę z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości lub z takich powodów narusza nietykalność cielesną innej osoby, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech” (zapis ten umownie uznaje się za prawną definicję mowy nienawiści w polskim systemie prawnym). Z zapisu tego wynika, że publiczne obrażanie kogokolwiek z powodu jego przynależności do danej rasy, grupy etnicznej, narodu czy grupy wyznaniowej (lub deklaracji, że jest ateistą) jest prawnie zabronione. Aby znaleźć bardziej konkretną definicję mowy nienawiści, trzeba odwołać się do wytycznych Rady Europy, zgodnie z którymi: „mowa nienawiści obejmuje wszelkie formy wypowiedzi, które szerzą, propagują czy usprawiedliwiają nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm oraz inne formy nienawiści bazujące na nietolerancji m.in.: nietolerancję wyrażającą się w agresywnym nacjonalizmie i etnocentryzmie, dyskryminację i wrogość wobec mniejszości, imigrantów i ludzi o imigranckim pochodzeniu” (*Rekomendacja nr R 97(20) Komitetu Ministrów Rady Europy nt. mowy nienawiści*, 1997 w kwestii „wypowiedzi szerzących nienawiść”).

„Koło miłośników czerni?”. A może tu się jacyś czarni napętlili? Znam jednego Polaka-murzyną, właściwie mulata. Nie mieszka w Polsce. A reszta rzucających się w obronę czarnych? O co Wam chodzi?

(5) Farbowali wodę na czarno :-D :-D :-D do tego , hiv, ebola i tp.

(6) Ja uważam że miejsce asfaltu jest na drodze

Na podstawie tego typu wypowiedzi, zawierających między innymi uwłaczającą lekcykę i metafory, można wnioskować na temat sposobu, w jaki ich autorzy postrzegają nie tylko czarnoskóre osoby zaangażowane w incydent na basenie, ale Afrykańczyków w ogóle. Jak podkreśla Edward Sapir, opisując znaczenie języka dla procesu postrzegania rzeczywistości, „Sedno sprawy tkwi w tym, iż «rzeczywisty świat» jest w znacznym stopniu nieświadomie budowany na gruncie językowych zwyczajów grupy (*language habits of the group*) [...]. Nawet względnie nieskomplikowane akty percepcji są w większym stopniu uzależnione od wzorów społecznych (*social patterns*), które nazywamy słowami, niż moglibyśmy przypuszczać” (Sapir, 1949, cyt. za: Bokszański, Piotrowski, Ziółkowski, 1977: 18–19). Skoro więc język nadaje ramy interpretacyjne doświadczanej rzeczywistości pozajęzykowej, tym samym determinuje sposób myślenia jednostki i umożliwia jej integrowanie nabywanej wiedzy. Analizując sposób, w jaki dana osoba artykułuje swoje poglądy, możemy poznać schematy myślowe, które wykorzystuje ona do tłumaczenia sobie różnych zjawisk społecznych, a zatem także do formułowania opinii na temat osób odmiennych kulturowo. Znaczenie języka, jakim mówi się o Innych, jest więc fundamentalne dla budowania relacji międzyludzkich, także w kontekście wielokulturowym. Jak piszą Peter L. Berger i Thomas Luckmann (2010: 58):

Kiedy mowa o stosunkach społecznych, język „czyni obecnymi” dla mnie nie tylko innych ludzi, którzy w danej chwili są nieobecni fizycznie, ale także ludzi w zapamiętanej lub zrekonstruowanej przeszłości, jak również ludzi, których sobie wyobrażam w przyszłości. Wszystkie te „obecności” mogą być oczywiście wysoce znaczące w bieżącej rzeczywistości życia codziennego.

Między językiem, jakim posługuje się dana osoba, a wzorcami zachowania, zgodnie z którymi funkcjonuje ona w społeczeństwie, istnieje ścisła zależność. Agresja słowna skierowana do osób o odmiennym rodowodzie kulturowym lub innym kolorze skóry zawsze stanowi więc zarzewie negatywnego nastawienia do tych osób, a w dalszej perspektywie – agresywnego zachowania wobec nich (tak zwanych przestępstw motywowanych nienawiścią). Psycholodzy zwracają uwagę na fakt, iż agresorzy i inne osoby, które mają częsty kontakt z mową nienawiści (na przykład czytając komentarze na forach internetowych), ulegają zjawisku określanemu jako desensytyzacja (odwrażliwienie), to znaczy, nie dostrzegają w tego typu wypowiedziach zachowania niewłaściwego, a co za tym idzie – nie odczuwają też sprzeciwu wobec agresji fizycznej i akceptują przemoc w kontaktach międzyludzkich (por. Obrębska, 2020). Długotrwała ekspozycja na mowę nienawiści może zatem dawać skutki podobne do tych, jakie wywołują brutalne gry komputerowe. W dalszej części artykułu analizie zostaną poddane metafory, które są jednym z najczęściej występujących środków stylistycznych w agresywnych wypowiedziach skierowanych do osób czarnoskórych.

2. Metafora – spojrzenie tradycyjne i kognitywne

Zrozumienie fundamentalnego znaczenia metafor dla procesów kognitywnych może pomóc nam w zrozumieniu negatywnego – często niedającego się racjonalnie wytłumaczyć – nastawienia do pewnych zjawisk, miejsc czy sytuacji. Już Zygmunt Freud wskazywał na rolę przedświadomości i nieświadomości, których zawartości treściowych nie znamy, a które w zasadniczy sposób wpływają na życie, w szczególności na jego aspekt psychiczny i emocjonalny (por. Mitchell, Black, 2017)⁶. Współcześni badacze o orientacji kognitywnej podkreślają z kolei rolę *backstage cognition*, czyli całego zespołu operacji kognitywnych zachodzących nieustannie w umyśle ludzkim, których nie jesteśmy świadomi, a które decydują o używanym języku, pojmowaniu różnorodnych sytuacji, kategoryzacji bytów tego świata, sposobach rozumowania i postrzegania siebie i innych. Te operacje mentalne, zachodzące gdzieś w nieprzeniknionej głębi umysłu, obejmują również koneksję pojęć, integrację pojęciową oraz wpływają na zawartość i strukturę domen poznawczych, a wszystko to znajduje swój wyraz w języku i pozajęzykowych aktywnościach człowieka (Ungerer, Schmidt, 2006).

Tradycyjnie metaforę traktuje się jako językowy środek stylistyczny kojarzony w szczególności z utworami poetyckimi i literackimi. Jak podaje *Słownik terminów literackich*, „metafora to wyrażenie, w którego obrębie występuje zamierzona przemiana znaczeń składających się na nie słów” (Sławiński, 1988: 274). Metaforami są zatem: *rzucić okiem*, *podzielić się informacją*, *serce z kamienia* czy *rzeka ludzi*.

Przez wiele wieków metafory były przedmiotem badań tropologicznych, skupiających się na ich interpretacji, różnicach między figuralnym użyciem języka a błędami językowymi oraz sposobach odróżniania wypowiedzi metaforycznych od literalnych. To tradycyjne podejście badawcze, wyrosłe na gruncie filozofii starożytnej, nawiązuje przede wszystkim do poglądów Arystotelesa, Horacego oraz Kwintyliana.

Amerykański językoznawca Michael Reddy w pracy z 1979 roku zauważył, że mówiąc o języku i komunikacji werbalnej, używamy specyficznych wyrażen. Wskazują one na charakterystyczny sposób pojmowania aktu komunikacyjnego jako procesu przesyłania treści zawartej w słowach i zdaniach. Nadawca „umieszcza” sens w słowach (pojemnikach) i przesyła je do odbiorcy. Ten z kolei wydobywa ze słów ich treściową zawartość. Oto przykłady takich wypowiedzi: *Trudno mi przekazać moje myśli*, *Trafiły do mnie twoje argumenty*, *Spróbuj zawrzeć to w słowach*, *To zdanie zawiera mało informacji*, *Jego słowa wydają się puste*.

Według Reddy’ego wyrażenia tego typu są odzwierciedleniem metaforycznego sposobu myślenia o języku („metafora przewodu” – ang. *conduit metaphor*).

Językoznawca George Lakoff i filozof Mark Johnson rozbudowali te pierwsze refleksje nad „metaforą myśli”, formułując teorię, która następnie stała się metodologiczną podstawą wielu badań realizowanych w ramach językoznawstwa kognitywnego. Wstępne założenia

⁶ Należy zaznaczyć, iż koncepcje Zygmunta Freuda są obecnie poddawane krytyce i często podważane przez współczesnych psychologów. Niemniej jednak w pracach dotyczących nauk kognitywnych przywołuje się pojęcie Freudowskiej „nieświadomości” (por. np. Talvitie, 2009).

teorii zostały przedstawione w pracy *Metaphors we live by* opublikowanej w 1980 roku (polskie wydanie *Metafory w naszym życiu* w tłumaczeniu T.P. Krzeszowskiego ukazało się w 1988 roku). Jak twierdzą Lakoff i Johnson (1988: 27), istotą metafory pojęciowej „jest rozumienie i doświadczanie pewnego rodzaju rzeczy w terminach innej rzeczy”. Przykładowo WSPÓLNE ŻYCIE rozumiemy i opisujemy częściowo w terminach PODRÓŻY. Metafora pojęciowa WSPÓLNE ŻYCIE TO PODRÓŻ⁷ znajduje odzwierciedlenie w języku w postaci następujących sformułowań: *spotkać miłość swego życia, iść razem przez życie, napotykać problemy, nasze drogi się rozeszły, razem wiele przeszliśmy, ich małżeństwo to wyboista droga* itp. WSPÓLNE ŻYCIE TO PODRÓŻ, podobnie jak często cytowana w literaturze przedmiotu metafora SPÓR (ARGUMENTOWANIE) TO WOJNA, zgodnie z typologią zaproponowaną przez Lakoffa i Johnsona, jest metaforą strukturalną, której istotą są rzutowania metaforyczne (projekcje, odwzorowania) nadające domenie WSPÓLNE ŻYCIE częściową strukturę domeny PODRÓŻ. Wymienione wyżej środki językowe, często nawet niepostrzegane jako metaforyczne z powodu ich mocnego utrwalenia w języku codziennym, opisują wiele aspektów wspólnego życia dwojga osób lub związku miłosnego, jak na przykład trudności, rozstanie, pokonywanie problemów.

Innym typem metafor są metafory orientacyjne, które powstają w wyniku bardzo podstawowych, wręcz pierwotnych doświadczeń. Pierwsze z wymienionych bazują na orientacji przestrzennej człowieka, postrzeganiu zależności występujących w świecie zewnętrznym, możliwościach i ograniczeniach motorycznych człowieka, a także stanie i kondycji organizmu zdrowego i chorego (CHOROBA TO W DÓŁ, ZDROWIE TO W GÓRĘ, SMUTEK TO W DÓŁ, SZCZĘŚCIE TO W GÓRĘ). Kolejne ze wspomnianych – metafory ontologiczne – polegają na konkretyzacji bytów niematerialnych. One również wyrastają z elementarnych doświadczeń, tym razem o charakterze percepcyjnym. Metafory ontologiczne pozwalają na poznanie i opisanie zjawisk niematerialnych, abstrakcyjnych, zmysłowo nieosiągalnych w terminach pojęć bardziej konkretnych, zmaterializowanych (UMYSŁ TO POJEMNIK, CZAS TO PIENIĄDZ, BÓG TO CZŁOWIEK itp.).

Dla twórców teorii metafory pojęciowe są narzędziem poznania, podobnie jak narządy zmysłu: „Metafory nie są jedynie czymś, co umożliwia nam spojrzenie «poza». W rzeczywistości widzieć coś poza metaforą można jedynie, posługując się inną metaforą. Wygląda na to, że zdolność pojmowania doświadczeń za pośrednictwem metafory jest kolejnym zmysłem, jak wzrok, dotyk czy słuch, a metafora dostarcza jedyne sposoby postrzegania i doświadczania znacznej części świata rzeczywistego. Metafora jest takim samym i równie cennym elementem naszego funkcjonowania co zmysł dotyku” (Lakoff, Johnson, 1988: 266). Nadto, co należy podkreślić, metafory pojęciowe znajdują swe odzwierciedlenie nie tylko na poziomie języka, lecz w wielu zachowaniach niewerbalnych człowieka, takich jak gesty, język ciała, ekspresja artystyczna, reakcje o charakterze agresywnym. Przesady oraz wierzenia także mogą mieć u swych podstaw metaforyczne wzorce postrzegania rzeczywistości. Nie można też pominąć opiniotwórczej siły metafor,

---

⁷ Zastosowano zapis nazw metafor, domen oraz pojęć zgodny z konwencją przyjętą w pracach dotyczących językoznawstwa kognitywnego.

która uwidacznia się poprzez wpływ na codzienne wybory, decyzje oraz przekonania, na przykład polityczne czy religijne.

Obecnie metafory pojęciowe badane są także na gruncie neurolingwistyki, w odniesieniu do anatomicznych i funkcjonalnych powiązań występujących w strukturach mózgu. Jednym z naukowców wyjaśniających istnienie metafor w kategoriach powstawania połączeń neuronowych jest Srinivas Sankara Narayanan (1997), który traktuje domeny jako obszary mózgu. Metafora jest rezultatem jednoczesnego pobudzenia dwóch (lub kilku) obszarów odpowiedzialnych za różne czynności. Innymi słowy, korelacje doświadczeniowe prowadzą do powstawania połączeń neuronowych między różnymi ośrodkami mózgu. Metafora UCZUCIE TO CIEPŁO na przykład rodzi się w umyśle małego dziecka w wyniku odczuwanego ciepła podczas przytulania i rodzicielskiego dotyku doznawanego od momentu narodzin (zwerbalizowane przykłady: *ocieplić stosunki/kontakty, traktować kogoś ciepło, ciepłe przyjęcie, ciepło rodzinne* itp.). Taka koncepcja pozwala zrozumieć wzajemne relacje mózg–umysł–system językowy (por. Feldman, 2008).

Raz jeszcze warto podkreślić doświadczeniową podstawę metafor pojęciowych i ich zakorzenienie w codziennej, naturalnej interakcji ze społecznym i fizycznym światem doświadczenia ucieleśnionego.

3. Metafory pojęciowe CZARNE JEST (TO) ZŁE i OBCE/ INNE JEST (TO) ZŁE/NIEBEZPIECZNE – implikacje społeczne

Metafora pojęciowa CZARNE JEST (TO) ZŁE/NIEBEZPIECZNE, której istnienie postulują wielu badaczy, jest wszechobecna i występuje w różnych, nawet geograficznie oddalonych od siebie, kulturach (np. Ohtsuki, 2000; Whitaker, 2019). Jej istnienie przejawia się w różnorodnych formach ludzkiej aktywności. Istotą tejsze metafory jest pojmowanie czarnych bytów (zwierząt, przedmiotów, zjawisk itp.) jako złych. Jak można przypuszczać, źródłem takiej konceptualizacji koloru czarnego jest obawa przed ciemnością (czernią) nocy. W przeszłości, kiedy człowiek był w dużym stopniu podporządkowany prawom natury, noc była czasem wzmożonej czujności – w jej ciemnościach mogły skrywać się przeróżne niebezpieczeństwa, dzięki zwierzęta oraz wrogowie. Człowiek pierwotny bał się nocy. Również dziś czujemy się nieswojo w ciemnych miejscach, zwłaszcza nam obcych. Tak naprawdę ludzie obawiają się nie nocy jako takiej, lecz nieprzeniknionej ciemności uniemożliwiającej rozpoznanie otaczających nas obiektów. Boimy się ograniczającej nas czerni. Jak twierdzą Anna Wierzbicka oraz Minoru Ohtsuki, to bardzo podstawowe ludzkie doświadczenie jest źródłem specyficznej konceptualizacji czarnego koloru jako czegoś złego. W wyniku doświadczenia ciemności nocy w naszych umysłach zrodziła się metafora CZARNE JEST (TO) ZŁE/NIEBEZPIECZNE.

Metafora CZARNE JEST (TO) ZŁE/NIEBEZPIECZNE ujawnia się przede wszystkim na poziomach wielu języków, nie tylko europejskich. W większości języków przymiotnik *czarny* – prócz swego głównego znaczenia „bardzo ciemny; w najciemniejszym

z kolorów” – oznacza też „zły; niebezpieczny”. Tak jest w przypadku angielskiego wyrazu *black*, hiszpańskiego *negro*, niemieckiego *schwarz*, włoskiego *nero*, czy francuskiego *noir(e)*. Co istotne, znaczenia te są mocno skonwencjonalizowane. Świadczą o tym liczne idiomy utrwalone w strukturach wielu języków. Przykładami mogą być polskie wyrażenia: *czarna magia*, *czarna msza*, *czarny humor*, *czarna rozpacz*, *czarne myśli*, *czarny dzień*, *czarny punkt* (niebezpieczne miejsce na drodze), *czarny charakter*, *czarne serce* itp.

Michel Pastoureau, wybitny francuski mediewista, dokonuje bardzo wnikliwej analizy użycia koloru czarnego przez artystów różnych narodowości, tworzących w różnych epokach. Przeważnie, jak udowadnia badacz, kolor ten służył do symbolizacji zła i niebezpieczeństwa. Kolorem tym malowano szaty złoczyńców. Diabła wyobrażano sobie jako stwora o czarnym ciele, odzianego w czarne lub ciemne stroje. Aby podkreślić złe usposobienie Judasza, chrześcijańscy artyści przedstawiali go jako człowieka o karnacji ciemniejszej od innych apostołów, z czarnymi (lub ciemnymi) ustami z powodu zdradzieckiego pocałunku wskazującego oprawcom osobę Jezusa Chrystusa. Podobnie, w początkach kina niemego, kiedy to przekaz zamierzonej treści był nieco ograniczony, dobrzy bohaterowie występowali w białych lub jasnych strojach, źli natomiast nosili ubrania koloru czarnego. Co więcej, jeśli przyjrzymy się negatywnym postaciom z bajek i filmów dla dzieci – czarownicom, magom czy potworom, zauważymy, że w tym przypadku ilustratorzy również stosują czarny kolor w celu sygnalizacji usposobienia i intencji tychże wyimaginowanych bohaterów. Co ciekawe, małe dzieci doskonale zdają się odczytywać te przekazy.

Omówione symboliczne użycia barwy czarnej w sztuce, a następnie w filmie odzwierciedlają nasz sposób myślenia o tym kolorze. Czerń jest zła. Czerń jest niebezpieczna. Nie tylko sygnalizuje i ostrzega przed złem, ale też sama w sobie jest nośnikiem tego, co negatywne, niebezpieczne.

Forma graficzna znaków ostrzegawczych (na przykład drogowych) także zdaje się wyrazem metafory pojęciowej CZARNE JEST (TO) ZŁE/NIEBEZPIECZNE. Niemal we wszystkich krajach europejskich w znakach tego typu używa się barwy żółtej lub pomarańczowej jako tła oraz barwy czarnej do symbolizacji potencjalnego niebezpieczeństwa. Przykładowo znak A-10 („Przejazd kolejowy bez zapór”) z polskiego systemu drogowych znaków ostrzegawczych przedstawia uproszczony, czarny wizerunek lokomotywy. Ostrzega on kierujących o możliwości kolizji z pociągiem, a więc o niebezpiecznej sytuacji, której konsekwencje mogą być tragiczne w skutkach. Podobnie, kiedy przyjrzymy się tak zwanym znakom BHP, zauważymy, że przedmioty, zjawiska czy zagrażające nam sytuacje przedstawia się czarną barwą. Tak jest w przypadku znaków umieszczanych na substancjach toksycznych, drażniących, promieniotwórczych, materiałach wybuchowych czy urządzeniach elektrycznych. Wybór koloru czarnego do sygnalizacji niebezpieczeństw nie może być jedynie przypadkiem.

Inna metafora, która z dużym prawdopodobieństwem zrodziła się w umysłach pierwszych ludzi, to OBCE/INNE JEST (TO) ZŁE/NIEBEZPIECZNE. Wczesne społeczności ludzkie pozbawione zaawansowanych systemów obronnych, żyjące w niewielkich skupiskach stale były narażone na ataki. Niezwykle istotna była możliwość podejmowania szybkich decyzji dotyczących walki i obrony. Należało rozpoznać przybyszów (obcych)

i odróżnić ich od członków własnej grupy tak, aby od razu odeprzeć atak, a jednocześnie nie skrzywdzić „swoich”. W tym celu stosowano przeróżne praktyki oznaczania członków społeczności (malowanie ciał, tatuaże, stroje, ozdoby itp.). Wygląd zewnętrzny jest tym, co od razu rzuca się w oczy. Rzeczywiste intencje przybysza nie są w momencie zagrożenia istotne. Każdy „inny”, „obcy” może być potencjalnym wrogiem. Wróg budzi strach, obawy, ale jednocześnie może wzbudzać pogardę, zwłaszcza gdy zostanie pokonany. Często ci pokonani stawali się później niewolnikami, których traktowano z wyższością.

Czarnoskóry mężczyzna mieszkający w Polsce, bohater artykułu „*Każdego dnia walczę tu z rasizmem*”. Tak wygląda codzienność każdego czarnego Polaka, opisując doświadczenia swego dzieciństwa, podkreśla właśnie kwestię bycia innym: „Dzieciaki mają to do siebie, że śmieją się z tego, co **inne** – stwierdza Tomek. – To nie ich wina, ale efekt wychowania w świecie, w którym zwraca się uwagę na atrybuty fizyczne. Z tego powodu odmienność wytyka się w Polsce palcem” (Persada, 2020). Autor wypowiedzi podkreśla również znaczenie „atrybutów fizycznych”, czyli, jak wyżej nadmieniono, wyglądu zewnętrznego, który jako pierwszy jest zauważalny i kiedyś stanowił podstawowy wyznacznik rozróżnienia „swój–obcy”⁸.

Autor wypowiedzi wymienia w artykule również przykłady agresywnych zachowań werbalnych, jakich doświadczył w Polsce. Dwie wspomniane metafory, tj. CZARNE JEST (TO) ZŁE/NIEBEZPIECZNE i OBCE/INNE JEST (TO) ZŁE/NIEBEZPIECZNE mogą przyjmować formę języka nienawiści. We współczesnym języku polskim funkcjonują określenia typu *czarnuch, asfalt, bambus, ciapaty*, które odzwierciedlają niechęć wobec imigrantów i pogardę dla osób o innym kolorze skóry. Podobnie w języku angielskim używane są rzeczowniki *nigger, sambo, darkey, dinge, blackamoor*.

Postawy rasistowskie mogą dziwić w świecie, w którym wielonarodowość, migracje i przenikanie się kultur stały się faktem. Z drugiej strony ukazują, jak mocno zakorzenione są w ludzkiej psychice pewne metaforyczne wzorce rozumowania i postrzegania rzeczywistości. O tym, jak trudno zmienić „myślenie metaforyczne”, pisze George Lakoff w książce *Nie myśl o słoniu. Jak język kształtuje politykę*. Ewentualne „preramowanie” (ang. *reframing*) wymaga czasu i bardzo przemyślanego użycia sformułowań przywołujących określone pojęcia obecne w ludzkim systemie konceptualnym. Przyjmując jednak, że metafory pojęciowe mają swe usytuowanie w strukturach mózgu, musimy przyznać, iż faktycznie może nie być łatwo pozbyć się niektórych „metafor myśli”, a w konsekwencji zachowania i języka będących ich odzwierciedleniem.

4. Wnioski końcowe

Język werbalny pojawił się około 100 tysięcy lat temu (Hurford, 2014). Ewoluuował wraz z pierwotnymi społecznościami, które musiały zmagać się z wieloma trudnościami, by

⁸ Nie można nie wspomnieć tu o sytuacji panującej w Stanach Zjednoczonych Ameryki i stale powtarzających się nieuzasadnionych atakach na czarnoskórych obywateli, również ze strony policji, która często stosuje środki niewspółmierne do popełnionych czynów (na przykład sprawa Trayforda Pellerina zastrzelonego w sierpniu tego roku w Luizjanie).

przetrwąć. W umysłach pierwszych ludzi na skutek interakcji z różnymi elementami otaczającego ich świata, innymi ludźmi i zjawiskami, których w pełni nie potrafili wyjaśnić, zrodziły się utarte schematy rozumowania. Lakoff i Johnson (1988) nazywają je metaforami pojęciowymi. Dzięki nim pewne pojęcia stają się dla nas zrozumiałe (poprzez ich konkretyzację). Metafory konceptualne leżą także u podstaw stereotypów, przesądów, zachowań irracjonalnych itp. Mają również odzwierciedlenie w języku. Irracjonalność ludzkiego postępowania ujawnia się też w werbalnych i niewerbalnych zachowaniach rasistowskich. Ich podstawą mogą być metafory CZARNE JEST (TO) ZŁE/NIEBEZPIECZNE i OBCE/INNE JEST (TO) ZŁE/NIEBEZPIECZNE, które z dużym prawdopodobieństwem zrodziły się w umysłach prehistorycznych ludzi.

Mimo upływu czasu metafory związane z czarnym kolorem mają ogromny wpływ na język, jakim współcześni ludzie opisują osoby o ciemnym kolorze skóry, a tym samym – na sposób, w jaki te osoby postrzegają. W rezultacie takie metafory utrudniają lub wręcz uniemożliwiają kontakty społeczne między tymi osobami, nie dając obydwu stronom szansy na efektywny dialog międzykulturowy. Długofalowa strategia zmiany tego typu języka powinna być zatem realizowana dwutorowo. Po pierwsze, pejoratywne określenia osób czarnoskórych, które są wciąż obecne w przestrzeni publicznej, powinny być eliminowane poprzez aktywny sprzeciw obywatelski (zgłaszanie takich sformułowań administratorom stron internetowych i usuwanie ich z przestrzeni wirtualnej). Niezbędne są także skuteczne mechanizmy prawne, umożliwiające karanie autorów komentarzy, które noszą znamiona mowy nienawiści. Po drugie, kluczowa jest tu edukacja w zakresie komunikacji międzykulturowej i praw człowieka, w ramach której poruszana może być kwestia sposobu mówienia na temat odmienności kulturowej i braku przyzwolenia społecznego na obrażanie Innych. W języku potocznym w dalszym ciągu funkcjonują dowcipy, przysłowia i powiedzenia deprecjonujące przedstawicieli mniejszości kulturowych. Są one bezrefleksyjnie nabywane przez dzieci w procesie socjalizacji, powodując w konsekwencji utrwalanie się negatywnych postaw wobec piętnowanych osób (na przykład słowo *ocyganić* oznaczające „okłamać”, przezwiska w stylu *ty Żydzie* czy powiedzenie *sto lat za Murzynami*, które oznacza stan zacofania społecznego lub gospodarczego). Jak podkreśla Jerzy Nikitorowicz (2005: 69), „Język jest z pewnością odzwierciedleniem rzeczywistości społecznej, szczególnie w pierwszym okresie socjalizacji dziecka. Społecznie ukształtowany język wpływa z kolei na sposób ujmowania rzeczywistości i tym samym kreowania tożsamości”. Społeczne wzorce codziennego użycia języka mają więc niezwykle istotny wpływ na rozwój postawy otwartości na odmienność kulturową.

Jak pokazały ostatnie lata, zjawisko stopniowego przekształcania się społeczeństwa polskiego w społeczeństwo coraz bardziej zróżnicowane narodowościowo i etnicznie to proces nieodwracalny i nieunikniony. W takiej perspektywie niezbędne są działania mające na celu zapobieganie agresji werbalnej skierowanej do Innych i upowszechnianie wiedzy na temat wpływu języka na społeczną percepcję osób odmiennych kulturowo.

Bibliografia

Allport G.W. (1954), *The nature of prejudice*, Reading.

Baczyński M. (2017), *W Polsce rośnie fala nienawiści wobec obcokrajowców? Bodnar: jest coraz gorzej*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/w-polsce-rosnie-fala-nienawisci-wobec-obcokrajowcow-bodnar-jest-coraz-gorzej/q3q0bz1> [dostęp: 8.09.2022].

Berger P.L., Luckmann T. (2010), *Spoleczne tworzenie rzeczywistości. Traktat z socjologii wiedzy*, Warszawa.

Bilewicz M., Marchlewska M., Soral W., Winiewski M. (2014), *Mowa nienawiści. Raport z badań sondażowych*, www.ngofund.org.pl/wp-content/uploads/2014/06/raport_final_poj.pdf [dostęp: 8.09.2022].

Bokszański Z., Piotrowski A., Ziółkowski M. (1977), *Socjologia języka*, Warszawa.

Chlebda W. (2016), *Jak (w Polsce) zostać Innym?*, Referat wygłoszony na konferencji „Obcy, Inny w dyskursach publicznych”, Chełm, 5 września 2016.

Czy Polacy to rasiści? Ta mapa pokazuje najbardziej rasistowskie kraje (2017), <https://wiadomosci.radiozet.pl/Ciekawostki/Blisko-Ludzi/Czy-Polacy-to-rasisci-Ta-mapa-pokazuje-najbardziej-rasistowskie-kraje> [dostęp: 8.09.2022].

Deutschmann M. (2017), *Rasizm w Polsce w kontekście problemów migracyjnych. Próba diagnozy*, „Studia Krytyczne”, nr 4, s. 71–85.

Doroszewski W. (red.) (1997), *Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/rasizm.html> [dostęp: 8.09.2022].

Evans V. (2007), *Leksykon językoznawstwa kognitywnego*, Kraków.

Feldman J. (2008), *From Molecule to Metaphor. A Neural Theory of Language*, Massachusetts.

Hurford J.R. (2014), *The Origins of Language*, Oxford.

Ilu uchodźców z Ukrainy jest w Polsce (2022), <https://300gospodarka.pl/news/uchodzcy-z-ukrainy-w-polsce-liczba> [dostęp: 8.09.2022].

Jak walczyć z rasizmem? Poradnik – zestaw dobrych praktyk (2009), płyta DVD, Stowarzyszenie „Nigdy Więcej”, Warszawa.

Kusio U. (2011), *Dialog w komunikacji międzykulturowej. Ideały a rzeczywistość*, Lublin.

Lakoff G. (2011), *Nie myśl o słoniu. Jak język kształtuje politykę*, Warszawa.

Lakoff G., Johnson M. (1988), *Metafory w naszym życiu*, Warszawa.

Mitchell S.A., Black M.J. (2017), *Freud i inni. Historia współczesnej myśli psychoanalitycznej*, Kraków.

Nelson T.D. (2003), *Psychologia uprzedzeń*, Gdańsk.

Nijakowski L.M. (2008), *Mowa nienawiści w świetle teorii dyskursu*, [w:] A. Horolets (red.), *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*, Toruń.

Nikitorowicz J. (2005), *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, Gdańsk.

- Obrębska M. (2020), *Contempt Speech and Hate Speech: Characteristics, Determinants and Consequences*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia”, vol. 33(3), s. 9–20.
- Ohtsuki M.M. (2000), *A Cognitive Linguistic Study of Colour Symbolism*, Tokio.
- Pastoureau M. (2009), *Black: The History of a Color*, Princeton.
- Persada K. (2020), „Każdego dnia walczę tu z rasizmem”. Tak wygląda codzienność każdego czarnego Polaka, <https://dadhéro.pl/286615.rasizm-w-polsce-tak-wygląda-zycie-kazdego-czarnego-polaka> [dostęp: 8.09.2022].
- Polak kazał czarnoskórym mężczyznom wyjść z wody. „To nie miejsce dla was” (2021), <https://www.o2.pl/informacje/polak-kazal-czarnoskorym-mezczyznom-wyjsc-z-wody-to-nie-miejsce-dla-was-6655560940730944a> [dostęp: 8.09.2022].
- Polska w liczbach (2022), [Polska w liczbach » Przystępne dane statystyczne](#) [dostęp: 8.09.2022].
- Purski J. (2016), „Wykopmy Rasizm ze Stadionów” – skuteczna walka z rasizmem, „Nigdy Więcej”, nr 22, https://www.nigdywiecej.org/pdf/pl/pismo/22/wrs_-_skuteczna_walka_z_rasizmem.pdf [dostęp: 8.09.2022].
- Reddy M.J. (1979), *The Conduit Metaphor: A Case of Frame Conflict in Our Language About Language*, [w:] A. Ortony (red.), *Metaphor and Thought*, Cambridge.
- Rekomendacja nr R 97(20) Komitetu Ministrów Rady Europy nt. mowy nienawiści (1997), Rada Europy, http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hate_speech_POL.pdf [dostęp: 8.09.2022].
- Sapir E. (1949), *The status of linguistics as a science*, [w:] D. Mandelbaum (red.), *Selected writings of E. Sapir in language, culture, and personality*, Berkeley.
- Sławiński J. (red.) (1988), *Słownik terminów literackich*, Wrocław.
- Srinivas S.N. (1997), *Knowledge-based Action Representations for Metaphor and Aspect*, Berkeley.
- Stella (2017), *Maps Reveal Europe's Most Racist Countries, And You Won't Like It*, https://www.boredpanda.com/racism-in-the-eu-map-bezzleford/?utm_source=bing&utm_medium=organic&utm_campaign=organic [dostęp: 8.09.2022].
- Talvitie V. (2009), *Freudian Unconscious and Cognitive Neuroscience: From Unconscious Fantasies to Neural Algorithms*, London.
- Ungerer F., Schmidt H.-J. (2006), *An Introduction to Cognitive Linguistics*, London.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. nr 88, poz. 553 z późn. zm.
- Whitaker C.J. (2019), *Black Metaphors*, Philadelphia.
- Wierzbicka A. (1999), *Język – umysł – kultura*, Warszawa.

Abstract

„The black lovers club”. The impact of language on social perception of black people with the example of opinion-forming potential of metaphors

The aim of this article is to explore the issue of opinion-forming potential of metaphors in the context of social perception of black people. Metaphors concerning black colour are one of the most common figures of speech that are present in statements on Afro-Americans or black immigrants from Africa arriving in Europe. Drawing on the assumption that language affects its speaker's worldview, the authors attempt to show how 'black metaphors' may result in developing a negative attitude towards black people and, consequently, enhance racism. The authors refer to metaphor and cognitive processes theory as well as intercultural issues. The authors point to the necessity of eliminating certain expressions from everyday language. Pejorative words describing the Others (e.g. 'black metaphors') are likely to influence children's thinking patterns on culturally different persons.

Keywords: language, metaphor, cognitive linguistics, the Other, racism